

Maalijaid 19. sajandi Tartust

Epp Preem

Eesti rahvusliku kunsti juuri tuleb otsida 19. sajandi baltisakslaste kunstist. Meie, eesti esimesed maalijad ja skulptorid said esmase eeskuju ja kunstiõpetuse siinsetelt baltisaksa kunsti kandjailt. Seega on ilmselge, et tundmata neid eeskujusid, ei tea me omaenda kujutava kunsti tekkelugu. Tartu Kunstimuseum on püüdnud eriti viimasel kümnendil varasemat, üpris hõredat näitusetegevust baltisaksa kunsti alal elavdada. Enamuses on näitused siiski olnud väheste eksponaatide arvuga ja eesti kunsti põhiväljapanekust on baltisaksa kunstnikud puudunud kas üldse või esindatud minimaalselt. Muidugi ei saa põhjendada baltisaksa kultuuriga kursis olemist pelgalt vajadusega teadmaks eesti kultuuri tekkelugu, selle omalaadse rahvakillu kultuuri tundmine ja mõistmine on igaühele vaimseks rikkuseks omaettegi.

Viimaseks suuremaks ülevaateks 19. sajandi Tartu kunstist oli 156 teosest koosnenud näitus 1980. aastal. Järgmine suurem näitus oli 1994. aastal maalikunstnik Julie Hagen-Schwarzi töödest, mida eksponeeriti ka Saksamaal. Vahepealsetel aastatel on olnud väikesi juubeleid äramärkivaid väljapanekuid K. A. Senffi, J. Kleveri, A. M. Hageni jt.

loomingust. Sel kombel on Tartu kunsti hiilgavamat perioodi – 19. sajandit – muuseumis suuremas plaanis näidatud juba rohkem kui 20 aastat tagasi. 2003. aasta suvel toimunud näitus püüdis nende vahepealsete aastate jooksul peale kasvanud uuele publikule, vanema kunsti alalistele austajatele ja linna külastele arvukamalt tutvustada käsitletava sajandi maalijaid.¹ Graafikute suurem eksponeerimine seisab veel ees.

Tartu toibus 18. sajandi vapustustest väga visalt. Vene vägede poolt 1707 ja 1708 küüditatud tartlased võisid oma sõjas purustatud linna tagasi tulla alles 1714 ja linna uuesti üles ehitama hakata. 1735. a. oli linnas vaid 69 maja, neist enamik õlgkatusega. 1775. aasta suures tulekahjus hävis juba 290 hoonet. Keisrinna Katariina II annetas linna taastamiseks 100 000 rubla, millega alustati esmakordselt Tartu plaanipärast ehitamist. Kaunite kunstide tõsiseltvõetav ilmutamine paljukannatanud linna sai alguse Tartu ülikooli taasavamisega 1802. aastal.

1803. a. nimetati ülikooli kuraatoriks Friedrich Maximilian Klinger², laialdaste vaimsete huvidega inimene. Tema draama “Torm ja tung” andis nime säravale ajastule saksa luules. Ta lävis vene kul-

tuuriilmas selliste suurkujudega nagu luuletaja Krõlov³, ajaloolane Karamzin⁴ ning luuletaja ja kunstnik Žukovski⁵. Goethe⁶ hindas kõrgelt Klingereri liberaalset hoiakut. Sellise kultuurilis-vaimse pagasi ja eluhoiaku tõi kuraator kaasa Tartu ülikooli. Tema mõju ulatus ka 1803. aastal ülikooli juurde loodud joonistuskooli, kuhu peale pikki otsinguid ja põhjalikku kaalumist kinnitati ametisse saksa päritoluga Karl August Senff (1770–1838).

Senffi panust Tartu kunstielu loomisel ja arendamisel kõrgel professionaalsel tasemel on võimatu ülehinnata. Teda soovitas ülikoolile õemes, tähetorni juhataja ja matemaatika professor Christoph Friedrich Knorre⁷, kes oli sugulast ka kunstiõpinguis toetanud. Juba varem, aastal 1793, käis kunstnik Tartus õel külas, kuid leidmata tookord siin sobivat rakendust, sõitis tagasi kodumaale.

Karl August Senff sündis 12. märtsil 1770 Merzeburgi lähedal, hilisema Halle konsistooriuminõuniku dr. Karl Friedrich Senffi ja tema abikaasa Rosina peres. Ka Karl Augusti vennast Karl Adolfist sai nimekas kunstnik. Vanemad soovisid pojast meedikut koolitada, aga Karl August asus Leipzgis kunsti õppima. Ta alustas oma õpinguid maalija Oeseri⁸ juures, aga tööd õnnestusid tal enam graafikatehnikas. Juba Leipzgis täitis ta raamatukaupluste tellimusi akvatintas linnavaadetele. 1795. a. suundus noor kunstnik edasi õppima Dresdenisse, mis tundus talle August Tugeva⁹ poolt kogutud suurepärase kunsti-

kollektiooni ja kuulsa kunstiteadlase Johann Winckelmanni¹⁰ tõttu eriti külgetõmbav. Dresdeni maalikoolkond oli tolleaegse Saksamaa mõjukamaid ja kuulsamaid. Senffi õpetajaks sai silmapaistev kunstnik Anton Graff¹¹, kelle tööd olid kantud realistlikust vaimust ja kes oli tuntud ennekõike portretistina. Siin õppides kujunes Senffist arvestatav meister joonistamises, graafikatehnikais ja pastellmaalais.

1803. aasta sügisest algas tema kunstnikukarjäär Tartus, kus ta oli kinnitatud siseminister Sadovski käskkirjaga (kuraator Klingereri ettepanekul) “joonistus-kunsti ja vaselõike õpetajaks” ülikooli. Sellel ametikohal tuli tal õpetada noori inimesi, kes pidid väga erinevatel põhjustel õppima joonistamist. Anatoomidel, botaanikutel ja geograafidel oli vaja uuringutest ülestähendusi joonistada, ning joonistusõpetajad pidid oskama õpilasi juhendada. 1804. a. rajati Tartu ülikooli juurde pedagoogiline instituut kesk-kooliõpetajate väljakoolitamiseks. Sellega laienes Senffi tegevusala veelgi. Vaatamata õppetöö pragmaatilisele küljele, arenes õpilastes õpetaja eeskujul natuurist joonistamise ja maalimise rõõm. Joonistusoskus oli osa 19. sajandi haridusest, sest haritud inimese juures peeti käelist väljendusoskust sama tähtsaks kui kirjalikku või suulist. Joonistuskooli õpetaja otseseks ülesandeks kujunes näidislehtede valmistamine; kogu joonistamise algõpetus põhines kopeerimisel.

Senff valmistas joonistamise õppimiseks 7 vihikut - neid oli nii algajatele kui edasijõudnuile. Veel andis ta välja

geomeetrilise joonistamise õpiku. Kunstnik illustreeris ülikooli õpetlaste töid ja viis erinevatesse graafikatehnikatesse teiste kunstnike joonistusi. Näiteks ülikooli arhitekti Johann Krause¹² poolt “Keiserliku ülikooli albumi” jaoks joonistatud lehti akvatintasse viies, oskas Senff elustada Krause kuiva joonistust, lisades neile imetlusväärset valgust ja varju.

Pärast pikki akadeemilise kraadi taotlusaastaid sai Senffist 1818. a. professor. Õpetajatöö kohustused võtsid Senffil esimestel aastatel Tartus kogu jõu. Ta oli tookord siin veel ainukene kunstnik ja kindlasti väsitas teda selline ilma tagasisideta töö. 1820 saabusid välismaalt täienduselt tagasi Senffi mõned andekamad õpilased ning löid siin kunstile laialdasema kandepinna, millele Senff oli eelduse loonud oma järjekindla tööga. Ta oli graafikatehnikais tõesti suur meister, isegi hiljaaegu Seenefelderi poolt leiutatud litograafias oli ta edukas. Samuti akvarellis, pastellis, seepia- ja guašijoonistuses.

Tema õlimaale oli käesolevale näitusele raske saada, sest neid on säilinud väga vähe, Eesti Kunstimuseumis asuv portree professor Eversist¹³ on Eestis asuvaist õlitehnikais portreedest üks huvitavamaid. Mitmed teadaolevad Senffi poolt maalitud õliportreed asuvad järeltulijate valduses Saksamaal. Senffi põhižanriks oligi portree. Üks tema silmapaistvamaid ja tuntumaid töid on punktiirmaneeris tehtud portree vene-saksa feldmarssal Ludwig Adolf Peter krahv von Sayn-Wittgensteinist¹⁴, kes juhtis 1813. a. kevadisel pealetungil

vene-preisi vägesid Napoleoni vastu. Senff saadeti tookord isiklikult Dessausse seda portreed tegema. Portree kujutas ilmekalt uljast marssalit; pärast ebaedu Lützeni ja Bautzeni all vahetati ta vürst Barclay de Tolly¹⁵ vastu välja ja Senff tegi vürstistki portree. See sai eeskujuks ka skulptor Demuth-Malinovskile¹⁶ Barclay de Tolly mälestusmärgi rajamisel Tartusse.

Senff valmistas veel arvukalt hiljem tuntuks saanud portreid. Vähem teatakse tema väikeseformaadilisi maastikke seepias ja tušis. Ta oli kindlasti üks 19. sajandi paremiku hulka kuuluvaist kunstnikest Baltimail.

1830. aastail hakkas tema energia otsa saama. Ta enda haigus, poeg Juliuse¹⁷ surm 1832 Milaanos, samuti paljude kunstiliselt andekate õpilaste allakäik tegid oma töö. Kogu Tartus vee-detud aja oli Senff elavalt osa võtnud siinsest seltsielust, aidanud organiseerida Tartu esimest kunstinäitust 1835. Kaasaegsed kirjeldavad Senffi kui abivalmist ja tarka kolleegi. Tema kodus kogunes igal nädalal kindlal päeval teatud ülikooli õppejõudude seltskond, aga samuti kunsti- ja kirjandushuvilisi linnakodanikke. Sinna kuulus ka Friedrich Robert Faehlmann¹⁸, kes meenutab, kuidas koos kogu selle seltskonnaga Senffi aias õitsvate õunapuude all tuldi 1837. a. mõttele asutada Õpetatud Eesti Selts. Selle tegelikust asutamisest 1838. aasta 30. märtsil ei saanud Senff enam osa võtta, sest kui sõbrad harjunud nädalapäeval 2. märtsil läksid Senffi külastama, pidid nad vastu võtma kurva

teate meistri surmast.

Selleks ajaks oli Tartu kunstielu jalad alla saanud. Kogu sajandi jäid Tartu tugevamateks kunstnikeks enamasti graafikud: 1832. a. asutas G. Fr. Schlater litograafia trükikoja ning 1835. a. Senffi õpilased L. Maydell ja W. Krüger kumbki oma ksülograafia töökoja. Neist said produktiivsed raamatute ja ajakirjanduse illustraatorid. Muuseas tõmbasid uued töökojad ligi kunstiõppureid. Nii moodustus Krügeri ja Maydelli ümber omamoodi kunstühing, mis küll 1846. a. laiali läks. Selts asendati aga kiiresti uuega, mis hakkas koos käima kunstiasjatundja ja kolleksionäär Karl Eduard von Lipharti juures Raadi mõisas. Kunstiliseks juhiks oli seal Woldemar Krüger ja selles nn. pühapäevaakadeemias käis koos kogu Tartu vaimne eliit.

Tugevas ja tasavägisel konkurentsis Hageni ja Maydelli vahel sai 1838. a. Senffi järglaseks joonistuskooli juhatamisel A. M. Hagen.

August Matthias Hagen

(1794–1878), ülikooli esimene kohaliku päritoluga joonistusõppejõud, sündis Liivimaal 12. veebruaril 1794 Valga linna lähedal Vjiciemsi mõisas rendiveski mõldri pojana. Hageni pere vahetas küll mitmeid kordi elukohti, kuid kunstniku enda käsikirjaliste mälestuste järgi¹⁹, mis on Tartu Kunstimuseumis hoiul, olid kõik paigad tema lapsepõlvkodude ümber looduskaunid ja talle esmaseks inspiratsiooniallikaks kunsti juurde jõudmisel. Noormees tuli 1811. a. Tartusse Senffi juurde õppima ja ka meistri

käealusena töötama. Samadest mälestustest selgub, et Hagen omandas õige ruttu pikkade tööpäevadega haisvate galvaanivannide juures õpetaja poolt pakutavad graafikatehnikad.²⁰ 1813. a. lõpetas ta õpingud Senffi juures, mida oli niigi terveks talveks katkestanud Napoleoni sissetung Venemaale. Ka noor Hagen kavatses sõtta minna, aga kui ta esmakordselt kodukoha ligidalt möödasõitvaid haavatute voore nägi, siis kustis sõdimislust õige ruttu.²¹ Teinud veel mõned tööd Tartus Senffi juures, lahkus Hagen, rahulolematu oma kunstihariduse üle, 1813. a. õpetaja juurest. 1820. aasta septembris suundus ta, õpetaja Senffi soovitusel taskus, end täiendama Saksamaale, käis ära ka Šveitsis ja Austrias ning saabus Tartusse tagasi 1824. Temast oli selleks ajaks saanud tubli maalija, abielumees ja väikese poja isa. Hageni hilisemast kümnelapselisest perest olid silmapaistva kunstnikuandega poeg Alexander²² ja tütar Julie.

Wilhelm Göpel on pidanud A. M. Hagenit oma generatsiooni kõige andekamaks peisažistik.²³

Hageni klassitsistliku vormikäsitlusega joonistused on väga detailsed ja peened. Neis on meeleolukust ja biidermeierlikku intiimsust. Samamoodi võib iseloomustada Hageni reisipäevikuid, mida ta oma rännakutel pidas ning rohket joonistuste ja akvarellidega illustreeris.²⁴

Tema õppemeetodid ülikoolis olid samasugused nagu Senffilgi – tegeldi palju eeskujude järgi joonistamisega, aga Hageni huvi kuulus eelkõige maastiku-

maalile. On teada, et ta saatis Saksa- maalt kodumaale mitukümmend õlitehnikas maastikuvaadet. 1834/1835 saadeti Tartust luuletaja Žukovski vahendusel Peterburi õukonda 29 Hageni õli- maali. Ilmselt andis ta Tartus ka maali- õpet, aga kahjuks on tema maaliõpilas- test vähe teada ja meieni säilinud Hageni maale on samuti vähevõitu. Mõned kaunimad näited tema maalidest, mida mainib ka "Inland" Tartu 1851. a. kunst- näituse arvustuses²⁵, olid esindatud kõne all oleval näitusel (nt "Talvemaas- tik Suursaarelt" EKM-i kogust).

Kuigi kunstniku laad muutus ajapikku vabamaks ja realistlikumaks, siiski hindab kunstiteadlane Voldemar Vaga²⁶ Hageni maalikunsti madalamalt kui tema joonistusi. Vaga ütleb A. M. Hageni maalide kohta järgmist: "Kõiki neid maale iseloomustab asjalik, peen, detaile toonitav, aga võrdlemisi kuiv ja puine pintsli töö. Koloriidilt on nad kõik tumedad ja sünged; õhu ja valguse probleem ei huvitanud Hagenit."²⁷

1851. a. halvenes Hageni silmahai- gus niivõrd, et ta pidi ülikoolist pensio- nile jääma. Ta töötas kunstnikuna halva nägemise kiuste kuni oma surmani Tar- tus 20. novembril 1878.

Hageniga tasavägist duelli joonis- tuskooli juhataja koha pärast pidanud **Friedrich Ludwig von Maydell** (1795–1846) on Ervin Pütsepa arvates esimene Senffi õpilastest, kes Tartus klassitsismi seljataha jättis ja romantilise käsitluslaadi juurde asus.²⁸

Ludwig Maydell sündis 1795

Läänemaal Teenuse mõisa omaniku po- jana. Tallinnas asutatud vene-saksa lee- gioni vabatahtlikuna sõdis ta Vene- Prantsuse sõjas, kus leitnandiks ülendi- tuna jõudis Pariisi vallutamiseni. 1820 astus ta isa soovil Tartu ülikooli õigus- teaduskonda. Peatselt viis kunstihuvi Maydelli Senffi juurde õppima. Jällegi oli Senff selleks meheks, kes nagu ka Hage- ni puhul, ergutas andekat noormeest end välismaal täiendama. Maydell täiendaski end Berliinis, Dresdenis, Stuttgardis. Roomas tutvus ta nat- sareenlaste vaimsusega.²⁹ Lõpetanud kunstiopingud, asus ta 1828 Tartusse, kuhu jäi elama kuni oma elu lõpuni.

Tutvunud 1835. aastal Berliinis sealse elavnenud huviga puulõikekunsti vastu, avas ta Tartus juba eespool maini- tud ksülograafia töökoja, mis oli tollal Vene tsaaririigis esimene. Maydell oli siin mitmeid aastaid Piibliühingu sekretär, Vaeste Abistamise Seltsi ju- hataja, Õpetatud Eesti Seltsi liige ja 1842. a. seltsi kogude konservaator. Kunstnikul oli suur pere ning ta elas pidevas majanduslikus kitsikus, ainult kunstist elatuda oli väga raske. L. May- dell tegeles innukalt maali, joonistuse ja graafikaga, tegi kavandeid kunstkäsitöö esemete jaoks ja harrastas isegi skulp- tuuri. Eriti suur oli tema tähtsus raama- tuillustraatorina. 1846. aasta sügisel külastas ta Tallinnas koolerasse haiges- tunud isa ja suri ise samasse haigusesse kaheksa päeva hiljem.

Maydelli maaliloomingu monumen- taalsemaks osaks on tema altarimaalid. Tema poolt loodud Tartu Jaani kiriku al-

tarimaal hävis 1944. a. tulekahjus. Saarde kiriku maal (1835) kujutab Kristust Õlimäel. Sellele järgnesid Rüjiena kiriku altaripilt Kristusest ristil (1837) ja altarimaal Põlva kirikus (1845), mis kujutab Kristust madu tallamas. Tema viimane altarimaal oli mõeldud Vastseliina kiriku jaoks; selle ülestõusnud Kristust kujutava maali lõpetas juba peale kunstniku surma W. Fr. Krüger.

Maydelli portreeloomingut on säilinud vähe, siiski sai näitusel näha Maydelli varast autoportreed (EKM) ning mehe ja naise portreed - oletatavasti kunstniku isa ja võõrasema (EKM). V. Vaga annab kunstniku autoportreele kõrge hinnangu, iseloomustades seda kui meistriteost, mida ilmestab vaba sündimatu käsitlus, loomulikkus ja elavus ning värsked mahlakas maalimisviis.³⁰

Tähtis kunstnik sellest perioodist on kindlasti **Georg Friedrich Schlater** (1804–1870). Schlateri tööd on kunstiteostena ka tähelepanuväärsed kultuuriajaloolised dokumendid – käsitletaval näitusel oli neist eksponeeritud “Vaade Tartu Emajõe” (TKM). Tervikliku pildi linnast annavad aastatel 1830–1850 Schlateri loodud Tartu vaated.

Schlater asus Tartusse elama 1828.³¹ Algul trükkis ta oma litograafia-pressiga teiste kunstnike töid, kuid 1832–1835 avaldas ta juba omaloominguna viis seeriat ümbrust kujutavatest litodest. Neile järgnes veel hulgaliselt graafilisi vaateid ja portreid. Vähemal määral tegutses Schlater maalikunstnikuna. On teada, et 1835. a. maalitud õli-

maali “Emajõe üleveokoht Annemõisa juures” eest anti talle Peterburi Kunstide Akadeemia vabakunstniku nimetus. Tema kunsti alal tegutsemine lõppes antud ajale sümboolselt – 1857. a. müüs ta oma litopressi ja pühendus edukalt fotograafiale.

Hermann Eduard Hartmann

(1817–1880) oli August Hageni õpilane. Aastatel 1836–1848 täiendas ta ennast Düsseldorfis ja Münchenis. 1848 tuli ta tagasi ja jäi oma elu lõpuni kodulinna. Ka Hartmann töötas Õpetatud Eesti Seltsi konservatorina, samuti Tartu koolides kunstiõpetajana. Ta tegi puulõikeid, joonistas ja maalis Tartu vaateid, eesti maastikke, talupoegi nii Lõuna- kui ka Põhja-Eestist, rahvariides Pihkva eestlasi, Tartu üliõpilasi, Narva ja Valga vaateid, Vastseliina lossivaremeid jaanitule paistel. Tema loomingu- ja detailirikas.³² Tema väikseformaadilised graafilised teosed avaldati Tartu Laakmanni 1857.–1859. a. väljaannetes “Maarahva kalender” ja “Tallorahva Postimees” ning Lätimaal ajakirjas “Pasaule un Daba” (Maailm ja Loodus).

Huvitavaimaks ja edukaimaks Tartu 19. sajandi maalikunstnikuks oli kindlasti A. M. Hageni tütar **Juliane Emilie Wilhelmine Hagen-Schwarz** (1824–1902).³³

Julie Hagen-Schwarz sündis 14. oktoobril 1824 Väike-Prangli mõisas. Ta oli August Matthias Hageni ja tema naise Johanna pere kümnest lapsest kolmas ja

tütardeist vanim. 1826 kolis pere Tartusse, kus isa sai joonistusõpetaja koha.

Julie Hagen õppis erakoolis ja lõpetas kodukooliõpetaja eksamiga. Tütarlaps ilmutas juba varakult silmapaistvat kunstiannet, kuid kohustused suure pere vanima tütreana ei lubanud tal joonistamise ja maalimisega nii intensiivselt tegelda, kui ta seda oleks soovinud. Tema esimeseks õpetajaks oli isa, kelle seisukoht oli, et õpilasel pole kunagi liiga vara õlivärvide, pintsli ja paletiga tutvust teha ning vajalikku joonistamisoskust võib ka maalides omandada. 1845. a. Riias toimunud “kirjanduslik-praktilise” seltsi näitusel oli J. Hagenil väljas 5 maali, millest eriti kiita sai üks lillemaal. Isa vahendusel õnnestus tal saada Villebois kunstistipendium³⁴ - 1000 bankorubla. Stipendium ja loteriil müüdüd piltide eest saadud summa võimaldasid tal minna välismaale kunsti õppima.

1847. a. sõitis Julie Hagen koos isaga Dresdenisse. Kuna talle naisterahvana kunstiakadeemias õppimine ei olnud lubatud, siis pühendus ta täielikult Dresdeni kuulsas kunstigaleriis vanade meistrite kopeerimisele. Ajal, mil galerii oli suletud, harjutas noor kunstiõpilane joonistamist. Siin õppis ta vähest aega Chr. Fr. Gonne³⁵ juhendamisel ja pani valminud portreed akadeemia näitusele välja.

1847. a. oli J. Hagenil võimalik oma õpinguid Münchenis jätkata. Ta õppis portreemaal Joseph Bernhardt³⁶ juhendamisel ja täiendas end ka M. Rugendase³⁷ käe all. Rugendase õpetuse läbi sai Julie Hagen oma loomingusse juurde tugevaid dekoratiivseid noote, tema

looming täienes moesoleva sentimentaal-salongliku temaatikaga (“Kerjusedruk”, “Surev ohvitser ja kaks nunna”). Enamus valminud töid olid aga ikkagi portreed. Kunsti armastav ja hinnata oskav Müncheneri publik hoolitses ka tellimuste eest. Tartus sai Julie Hageni tööd näha suurt väljapanekut 1850. aasta sügisel, kus Liphartide linnamajas peetud kunstinäitusel 51st väljapandud tööst olid 41 noore kunstniku omad. Järgmise aasta alguses korraldati näitust juba rohkemate töödega. Münchenist õnnestus kunstnikul teha ka reise Salzburgi, Ostendesse, Strassburgi, Marseillesse, Pariisi, Veneetsiasse ja Milaanosse.

M. Rugendase soovitusel siirdus Julie Hagen Itaaliasse, Rooma. Kunstnik sai Peterburi Kunstide Akadeemia presidendilt (ja Leuchtenbergi hertsoginna Maria Nikolajevna abil) toetust keisri kabineti summadest ja vaatamata isa vastuseisule, kes soovis tüdruku tagasi Tartusse, asus neiu Roomas elama saksa kunstiajaloo kuulsaks saanud Villa Maltasse ja hakkas õppima tookord väga moes olnud portretisti, kunstnik Riedeli³⁸ juures.

Itaalias töötas Julie Hagen väga pingsalt ja siin valmisid ka tema loomingu tippteosed. Rooma oli neil aastail kunstnikele kohustuslikuks täienduskohtaks ja eriti palju kogunes sinna saksa kunstnikke. Õige varsti sai värskema vaimu ja uuenduslikuma suuna otsijatele kunstikeskuseks Rooma asemel Pariis.

Oma juhendaja Riedeliga kujunes

Julie Hageni suhe üpris pealiskaudseks, aga ta omandas viimaselt siiski selgelt äratuntava efektitaotluse ja mõningase koloriidimagususe. Roomas ja linna ümbruses tutvus kunstnik esmakordselt siin inglaste eeskujul moodi läinud vabas õhus maastikuetüüdide tegemisega. Itaalias valminud väikesed õlitehnikas maalitud looduseskiisid on tema kogu loomingu meisterlikumad, täis valgust ja elurõõmu. Siin valmisid ka mitmed itaalia rahvatüüpe kujutavad maalid ja värvikais itaalia rahvariietes modellidest akvarellietüüdid. Ta sai palju portreetelliimusi – eriti moodsaks muutus ta lasteportretistina. Nii teenitud raha ja stipendiumid aitasid noorel naisel kallist Itaalias ära elada. Aja möödudes said stipendiumid otsa, Rooma elukallidus tõusis ning isa nõudis juba ammu, et tütar tuleks tagasi Tartusse. Lõpuks 1854. aastal, igati vastu tahtmist, pöördus Julie Hagen tagasi koju. 1855 abielus ta siin ülikooli õppejõu, astronoomi ja matemaatiku Ludvig Schwarziga.³⁹ 1855–1858 saatis Julie Hagen-Schwarz abikaasat tema teaduslikul uurimisreisil Siberisse. Pärast naasmist Tartusse, nüüd juba kahe väikse lapse emana, esitas ta Peterburi Kunstide akadeemia näitusele neli portreed, millede eest omistati talle akadeemiku tiitel. Nüüdsest signeeris kunstnik oma töid nimega Hagen-Schwarz.

Alates aastast 1858, välja arvatud mõned puhkuse- ja terviseparandusreisid välismaale, elas ta Tartus kuni oma surmani 1902. Tartu periood oli tema elus viljakas, ühes erakirjas mainis ta ise,

et aastatel 1872–1898 maalis ta umbes 500 portreed. Alahinnata ei saa nende portreede kultuuriloolist tähtsust. Suurem osa neil kujutatud isikuist mängisid ülemöödunud sajandi Tartu kultuuri- ja teaduselus märkimisväärset rolli. Sageli kasutas kunstnik portree valmimisel foto abi. Julie Hagen-Schwarz töötas ka kunsti eratundide andjana. Tema tuntuimaks õpilaseks oli hiljem Tartust Itaaliasse elama asunud Sally von Kugelgen.⁴⁰ Samuti on maalinud kunstnik altarimaale – tuntuks sai ülikooli kiriku altarimaal, mis nüüd asub Põltsamaa kirikus. Kunstniku loomejõud oli hämmastav. Kuigi ta pidevalt silmadega hädas oli, töötas ta tugevate prillide abil kuni oma viimsete elupäevadeni. Tartus muutus tema laad vähem dekoratiivseks ja säravaks, salongiromantika asemele ilmus loomingusse asjalik realism. Kogu Tartu perioodi võttis ta agaralt osa siinsest kultuurielust, korraldades koos W. Krügeri ja teistega siinseid kunstinäitusi, esinedes ise aktiivselt oma töödega nii kodulinnas kui ka väljaspool.

Kui A. M. Hageni tööd olid kantud enamasti klassitsismiideaalidest, siis tema järglane joonistuskooli juhataja kohal **Woldemar Friedrich Krüger** (1808–1894) oli Tartu vararealismis edukaim esindaja.

W. Fr. Krüger sündis 1808. a. Tartumaal Laiuse kihelkonnas Kaave mõisas. Krügeri isa oli mõisa aidamees, varemalt töötas kõrtsmikuna – sellest perekonna nimi Krüger, tema ema oli rahvusest

sakslanna. Septi algkooli läinud kaheksa-aastase Woldemari võttis Raadi mõisaproua von Liphart kaaslaseks oma pojale Carl Eduardile. Poisid elasid kunstikogude poolest tuntud Raadi mõisas ja õppisid koos kuni Krügeri 16-aastaseks saamiseni, mil ta läks mõisast Tartusse gümnaasiumi. 1827. a. astus ta Tartu ülikooli filosoofia teaduskonda. Tema kunstiõpingud Tartus algasid gümnaasiumis Hageni ja jätkusid ülikoolis Senffi juures. Nii nagu Hagengi pidas Krüger Senffi juhendamist maalimise alal nõrgaks ja ta suundus end täiendama välismaale. 1830 õppis Krüger von Lipharti majanduslikul toetusel Saksamaal, peamiselt Münchenis ja 1834. a. Itaalias. 1835. aastast töötas kunstnik Tartus, kus, nagu eespool mainitud, avas litograafia töökoja, tegeles maastikumaalija ja portretistina. Oma litotöökoja sisseseade müüs ta küll õige ruttu Schlaterile – Tartus oli selleks ajaks juba kaks heal järjel trükiäri ja ilmselt ei oleks väike linn tellimusi kolmele kindlustanud. 1847 käis ta õppereisil Hollandis ja Belgias, kus temast sai suurepärase vana Hollandi maalikoolkonna tööde kopeerija. 1857. a. anti Krügerile maali eest, mis kujutas rannamaastikku päikeseloojangul, Peterburi Kunstide Akadeemia akadeemiku nimetus.

Kuigi kunstnik oli ülikooli joonistuskooli juhataja olnud juba 1851. aastast, sai temast täieõiguslik õppejõud alles pärast akadeemilise kraadi omandamist. Kui Senff ja Hagen olid olnud vaselõike ja joonistamise õpetajad, siis Krüger kinnitati vaid joonistusõpetaja kohale. Ta

täiendas hoolsalt kooli kunsti- ja raamatukogu; antud ajajärgule oli iseloomulik, et Krüger muretses koolile üle viie tuhande pildiga fototeegi. Tema oli ka viimaseks kooli juhatajaks – aastast 1865 vähendati joonistuskooli eelarvet tunduvalt. Selleks ajaks oli fotograafia areng graafika senise rolli ühiskonnast välja tõrjunud – nii muutus joonistuskooli algne ülesanne ajapikku mõttetuks. Ülikooli joonistuskool lõpetas oma tegevuse 28. detsembril 1891, mil Krüger palus end juhataja kohalt 1. jaanuariks 1892 vabastada – ka Krügerit oli tabanud raske silmahaigus nagu ta eelkäijat Hagenit.

W. Fr. Krügeri pikas kunstnikuelus valmis hulgaliselt töid, millest suure osa moodustasid koopiad, ta kasutas nende tegemiseks sageli nii gravüüre kui fotosid. Maalikunstniku enda loodud portreed ja maastikumaalid on võrreldes vanameistrite tööde koopiatega vähemõnnestunud, neid iseloomustav maalilaad on segu saksa biidermeierlikust vararealismist ja vanast hollandi maalikunstist. Ta oli usin Tartu kunstielu arendaja, võttis osa nn. pühapäevaakadeemia tegemistest, korraldas kunstinäitusi, töötas ka eraõpetajana. Neist eraviisi õpetatud õpilastest on tuntumad Ernst Friedrich von Liphart ja Reinhold von Möller. W. Fr. Krüger oli Tartu ülikooli esimene, kuigi täielikult saksastunud, eesti päritoluga kunstiõppejõud.

1881. a. asutatud Tartu Saksa Käsitöölise Seltsi joonistuskursused Rudolf von zur Mühleni juhatusel jätkasid mõningal määral ülikooli joonistuskooli tööd.

Rudolf Julius von zur Mühlen (1845–1913) sündis Aru mõisas Tartumaal. Aastail 1866–1869 õppis Dresdenis, 1869–1870 Belgias Antverpeni kunstiakadeemias maalikunsti. 1871–1875 jätkas ta õpinguid Müncheni akadeemias Otto Seitz⁴¹ juhatusel ja 1876–1877 von Gebhardti⁴² juhendamisel Düsseldorfis akadeemias. Eestimaalt pärit Gebhardti juurde leidsid tee ka teised siit pärit kunstnikud nagu O. Hoffmann, Paul Raud, Tõnis Grenzstein ja Ants Laikmaa. Gebhardti mõju Düsseldorfis on hinnatud selliselt, et moodsal saksa kunstil ei jäänud Gebhardti ranguse tõttu muud üle, kui kolida Düsseldorfis akadeemiast kaugemale. Eriliselt uuenduslikke noote sealt Eestimaale kaasa ei toodud.

1877 tuli ta tagasi Tartusse ja jäi siia elu lõpuni. Kunstnik töötas enamasti kunstiõpetajana ja portreemaalijana. Eesti rahvusliku kunsti alusepanijatele sai tähtsaks tema poolt juhendatud Tartu Saksa Käsitöölise Seltsi joonistuskursus. Tema käest said kunsti alal algõpetust eestlased Märt Pukits, Konrad Mägi, Jaan Koort ja Aleksander Tassa. Von zur Mühlen töötas ka eratundide andjana, eratunde võttis temalt näiteks Kristjan Raud. 1901. aastal andis Peterburi Kunstide Akadeemia talle vabakunstniku nimetuse.

Mühlени maalidel on lai žanriline skaala. Ta maalis ühtviisi edukalt nii portreed, maastikku kui natüürmorte. Kunstnik on loonud ka altari- ja ajaloolisi maale. Mühlen on oma maalikäsitlusel järjekindel realist, toonud Saksamaalt

kaasa pisut üliasjaliku ja kuiva tõetruuduse taotluse. Elavamad on tema nii portree- kui maastikuetüüdid. Varasemast Tartus tehtud töödest said kuulsateks joonistused Tartu elu ja vaateid kujutavast 1883–1885 valminud sarjast. Need anekdootlikud, huumoriga kujutatud stseenid väikelinna argisest elust olust annavad ajastust küllaltki tõese kujutuse. Sellised kergelt groteski kalduvad pildikesed olid eriti Saksamaal, kust Mühlengi ilmselt inspiratsiooni sai, üsna moes. Selleks ajaks, kui Mühlen Tartusse elama ja tööle tagasi tuli, oli linna kultuurielu tasapisi oma kõrgtaset kaotamas. Kunstielu, mille Senff oli sajandi esimesel kolmandikul tugevale professionaalsele tasemele tõstnud ja vaimuelulikule vilkusele viinud, säilis sellisena 1860. aastateni. Aastatel 1870, 1871, 1895 ja 1896 organiseeriti siin kunstinäitusi, kus kohalike kunstnike ülekaal osavõtjate seas oli märkimisväärne, aga žanriliselt kippus loodu ometi taanduma pelgalt vaid portreeks või maastikuks, erandiks siin vaid zur Mühlen. 20. sajandi alguseks oli ta üks viimaseid baltisakslastest maalijaid, kes kodulinnas veel tegutses.

19. sajandi Tartu on seotud veel mitmete nimekate kunstnikega. Küll viis aganende elutee neid elama Tartust kaugemale ja seotus linnaga on põgus, kuid algtõuke kunstile pühendumiseks said needki mehed oma sünnikodust. Siin on sündinud kunstnikud E. Fr. von Liphart, O. Hoffmann ja J. S. Klever. Vanemas põlves töötas Tartus R. von Möller

(Moeller) ja mõnda aega elas Tartus H. von Schrenck. Kunstnikke, kes on loominguiliselt Tartuga seotud, leiaks 19. sajandist ju veelgi, aga piirdume siiski nimekamatega.

Reinhold von Möller (1847–1918) sündis 11. aprillil 1847 Võrumaal Sõmerpalus. 1867–1870 õppis ta Tartu ülikoolis zooloogiat ja stuudiumi jätkamiseks siirdus Müncheni ülikooli, kus ta aga oma õpingud katkestas, et astuda Müncheni Kunstiakadeemiasse. Seal õppis ta kuni 1875. aastani ja pärast akadeemiat täiendas end veel eraviisiliselt professor Baitschi⁴³ ateljees. 1879–1888 viibis Möller mitmetel kaugetel rännakutel Alžeerias, Süürias, Palestiinas, Egiptuses jm. Aastal 1892 asus ta elama Tartusse, kus tegeles innukalt kunstiga. Eluloolisi andmeid tema kohta on vähe, samuti on tema siiani kättesaadav looming väikesearvuline. Ta juures arvatakse äratuntavat õpetaja Baitschi mõju, kelle eeskujul ka Mölleri maastikumaalides esineb horisontaalsuse toonitamist, õhuruumi domineerimist ja avaruse taotlust.⁴⁴

Hermann Friedrich von Schrenck (1847–1897) sündis Tartus 2. juulil 1847. Aastatel 1866–1867 õppis Tartu ülikoolis keemiat, siis, tundes üha enam huvi kunsti vastu, siirdus ta Saksamaale kunsti õppima. Algul õppis ta Weimari kunstikoolis, seejärel elas 1880–1890 mõned aastad Berliinis. 1876–1877 oli Tartus poiste erakoolis joonistusõpetaja. Andmeid tema kohta on samuti vähe,

tema töödes avaldub Düsseldorfis koolkonna realistide mõju.

Ernst Friedrich von Liphart (1847–1932) sündis 3. septembril 1847 Tartus Raadi mõisas kuulsa kunstikolektsionääri ja kunstiajaloolase Karl Eduard von Lipharti pojana. Tema ema oli Caroline Wilhelmine Catharine, krahvitar Bylandt-Rheydt Kölnist. Isa sõber ja ülikooli joonistuskooli juhataja kunstnik Woldemar Krüger oli poisi esimeseks kunstiõpetajaks. Kunstniku seotus Tartuga jäi lühiajaliseks, peamiselt vaid sündimine ja kooliaeg kuni 1863. aastani. Järgnesid välismaised enesetäiendusaastad kunsti alal 1863–1873 peamiselt Itaalias, aga ka Hispaanias, 1873 ja 1875–1886 Pariisis. 1886 sai temast Peterburis Ermitaaži ja teiste keiserlike kunstikogude arhivaar ja 1906–1929 Ermitaaži maaligalerii konservator. Kunstnik jäi oma elu lõpuni Venemaale, kus suri 1932. a. represseerituna ja maeti Smolenskisse.

Ernst von Liphart oli suur renessansskunsti asjatundja. 1928. aastal avaldati tema teos “Leonardo da Vinci ja tema koolkond”. Tema enda töödest on enimtuntud portreed ja altarimaalid. Eestis on tema altarimaal “Kolgata” Väike-Maarja kirikus ja “Madonna” Tartu katoliku kirikus. Silmapaistvate tööde hulka Peterburis on loetud altarimaale luterlikule Püha Anna kirikule ja prantsuse kirikule, kaunistusi Jussupovi palee koduteatrile 1899. aastast.

1893 sai von Liphart akadeemikuks, 1909. aastast valiti ta Peterburi Kuns-

tide Akadeemia tegevliikmeks. Teda hinnati Prantsuse Auleegioni Ordu aumärgiga.

Sünnilt tartlane oli ka Venemaal oma kunstiga suurt huvi tekitanud **Julius Sergius Klever** (1850–1924). Ta sündis 31. jaanuaril 1850. aastal Tartus veterinaariakooli farmakoloogi peres. Üldhariduse omandas Tartus 1859–1866. Temagi Tartu aastad piirduvad 16-aastaseks saamisega, misjärel pärast pikki vaidlusi vanematega, kes ei tahtnud last kunstnikuks koolitada, sõitis Klever Venemaale. Tal oli kaasas kompromisslahendus – hakata õppima arhitektuuri. Ta lõpetas 1876. a. Keiserliku Kunstide Akadeemia siiski maalijana ja sai juba 1878 maali ”Vene park” eest akadeemiku tiitli. 1881. aastal nimetati ta professoriks, sest ajast algasid tema edukad esinemised välisnäitustel. Klever elas peamiselt Venemaal, lühikest aega ka Berliinis ja Riias. Tartut külastas ta vaid senikaua, kuni vanemad siin elasid (hiljem kolisid nad Tsarskoje Seloosse), tehes sel ajal Tartust ka mõned maalid. Üks õnnestunumaid neist – ”Koltunud lehed” ehk ”Pargitee Ressource aiast” – on maalitud tookordsete tartlaste armastatud jaluuskohast Narva mäel.

1884. aastal tõsteti Julius Klever pärandatavasse aadliseisusesse. E. Pütsep kirjutab: ”Kuigi von Kleveri teoste hulgas on värsked, poeetilisi ja tõepäraseid maastikke..., esineb tema loomingus palju konventsionaalset poeetikat, sabloonust, salonglikku ilutsemist, veidravõitu, isegi lamedussekalduvaid

efekte.”⁴⁵ Tema tööd saavutasid ruttu suure publikumena ja nende järele oli suur nõudmine, neist tehti abiliste tööga juba tema enda ateljees palju koopiald.

Oskar Georg Adolf Hoffmann (1851–1912) sündis 5. veebruaril 1851 Tartus pagari pojana. Algõpetuse kunsti alal sai ta Tartus Konstantin von Kügelgenilt.⁴⁶ Oma kunstiõpinguid jätkas Hoffmann Düsseldorfis (1872–1877) E. von Gebhardti õpilasena (1874) ja E. Dückeri (1875)⁴⁷ juures. Lühiajaliselt viibis ka Pariisis. Mõned aastad 1880ndate alguses seovad teda veel Tartuga, et siis 1884. aastal Peterburi asuda, kuhu jäi elu lõpuni. Kunstnik külastas sageli kodumaad ning maalis siinseid maastikke ja inimtüüpe. Nii nagu kogu Düsseldorfis koolkonnale on omane pruunikashall tonaalsus, esineb see koos rembrandtiliku heleduse-tumeduse kasutamisega ka Hoffmanni töödes. 1884. aastast sai kunstnikust Peterburi Kunstide Akadeemia vabaauliikme nimetuse. O. Hoffmann suri 3. märtsil 1912 Peterburi lähedal Novaja Derevnja külakeses.

19. sajand tähendab Tartu linna jaoks erilist ajajärku. Ennekõike oli muidugi ülikooli taasavamine selleks tõukejõuks, mis määras kogu linna olemuse ja üldilme. Maalikunsti areng Tartus on vaadeldav siinse 19. sajandi baltisaksluse arengulooga selgelt sünkroonis. Areng toimus kuni sajandi keskpaigani selges tõusujoones, nii nagu ka saksa-keelse ja -meelse ülikooli puhul. Ena-

masti kõik käsitletud sajandi Tartus tegutsenud kunstnikud olid baltisaksa päritolu. Sajandi teine pool tõi kaasa tugeva venestuslaine, mis võttis ka ülikoolieluga tihedalt seotud kunstilt palju tema vaimsest kandepinnast. Parema koolituse saanud kunstnikud otsisid endile rakendust välismaal või ka võimalust end kunstist paremini ära elatada pigem Tallinnas kui Tartus. Sajandi lõpul ei kerkinud siin esile enam ühtegi silmapaistvat baltisaksa meistrit; juhtiv roll kunstielus oli nii Tartus kui kogu Eestis selleks ajaks juba eestlaste käes.

Tartu Kunstimuseumi näituse "XIX sajandi Tartu maalijaid" nimestik

1. K. A. Senff. Prof. L. Fr. Eversi portree. Õli, lõuend. EKM
2. A. M. Hagen. Talvemaastik. 1834? Õli, lõuend. EKM
3. A. M. Hagen. Maastik ränduriga. Õli, lõuend. EKM
4. A. M. Hagen. Itaalia maastik. Õli, lõuend. TKM
5. L. Maydell. Mehe portree. Õli, lõuend. EKM
6. L. Maydell. Daami portree. Õli, lõuend. EKM
7. L. Maydell. Autoportree. Õli, lõuend. EKM
8. W. Krüger. Autoportree. 1876. Õli, papp. EKM, nr 61
9. W. Krüger. Maastik. 1862. Õli, paber. EKM
10. W. Krüger. Pr. Krügeri portree. 1846. Õli, lõuend. EKM
11. W. Krüger. Maastik. Õli, lõuend. EKM
12. W. Krüger. Jõgi. Õli, lõuend. TKM
13. W. Krüger. Mägimaastik veekoguga. Õli, lõuend. TKM
14. J. Hagen-Schwarz. Itaalia maastik. Õli, lõuend. EKM
15. J. Hagen-Schwarz. Lilled vaasis. 1845. Õli, lõuend. EKM
16. J. Hagen-Schwarz. Itaalia maastik eesliga. Õli, lõuend. TKM
17. J. Hagen-Schwarz. Mägimaastik telgiga. Õli, lõuend. TKM
18. J. Hagen-Schwarz. Autoportree. Õli, lõuend. TKM
19. J. Hagen-Schwarz. A. M. Hageni portree. Õli, lõuend. TKM
20. J. Hagen-Schwarz. Itaallanna korviga. Õli, lõuend. TKM
21. J. Hagen-Schwarz. M. Kelleri portree. Õli, lõuend. TKM
22. J. Hagen-Schwarz. Pr. Baumgarteni portree. Õli, lõuend. TKM
23. H. Hartmann. Mehe portree. Õli, lõuend. TKM
24. H. Hartmann. Talvemaastik. Õli, lõuend. EKM
25. H. Hartmann. Pühajärv. Õli, lõuend. EKM
26. H. Hartmann. Daami portree. Õli, lõuend. TKM
27. H. Hartmann. Kieseritzkyte perekond. Õli, lõuend. TKM
28. G. Fr. Schlater. Vaade Tartu Emajõe. Õli, lõuend. TKM
29. O. Hoffmann. Tartu turg. Õli, lõuend. EKM
30. O. Hoffmann. Emajõgi. 1885. Õli, lõuend. EKM

31. O. Hoffmann. Ajalehte lugev mees. Õli, lõuend. TKM	43. R. von zur Mühlen. Parun Engelhardti portree. Õli, lõuend. TKM
32. O. Hoffmann. Vanamehe pea. Õli, lõuend. TKM	44. R. von zur Mühlen. Vana eestlane. Õli, lõuend. TKM
33. O. Hoffmann. Piibuga vanamees. Õli, lõuend. TKM	45. J. Klever. Metsamaastik. Õli, lõuend. EKM
34. O. Hoffmann. Eesti naine. Õli, lõuend. TKM	46. J. Klever. Maja pargis. 1910. Õli, lõuend. EKM
35. O. Hoffmann. Talu õu. Õli, lõuend. TKM	47. J. Klever. Maastik. Õli, lõuend. TKM
36. O. Hoffmann. Naissaare rand. Õli, lõuend. TKM	48. J. Klever. Sügismaastik. Õli, lõuend. TKM
37. R. von zur Mühlen. Daami portree. Õli, papp. EKM	49. J. Klever. Kuldne sügis. Õli, lõuend. TKM
38. R. von zur Mühlen. Rannal. 1883. Õli, lõuend. EKM	50. E. Fr. von Liphart. Peterhofi loss. Õli, lõuend. EKM
39. R. von zur Mühlen. Naine viinamarjadega. Õli, lõuend. EKM	51. E. Fr. von Liphart. Kunstniku perekond. Õli, lõuend. EKM
40. R. von zur Mühlen. Tütarlapse portree. Õli, lõuend. TKM	52. E. Fr. von Liphart. Tütarlapse portree. Õli, lõuend. TKM
41. R. von zur Mühlen. Eesti maastik. Õli, lõuend. TKM	53. H. von Schrenck. Emajõgi. Õli, lõuend. TKM
42. R. von zur Mühlen. Ranna vaade. Õli, lõuend. TKM	54. R. Moeller. Bretagne'i kalurid. Õli, lõuend. EKM

- ¹ Näitust eksponeeriti Tartu Kunstimuuseumi Kivisilla pildigaleriis 11.07-31.08.2003. 1999.a. valmis E. Preemi ja I. Kuke koostatud andmepank Tartu muuseumides leiduvatest baltisaksa kunstnike töödest. CD "Baltisaksa kunst Tartu muuseumides".
- ² **Klinger, Friedrich Maximilian von** (1752–1831) - saksa kirjanik, 1803–1817 Tartu õpperingkonna kuraator.
- ³ **Krölov, Ivan** (1769 või 1768–1844) - vene kirjanik ja valmimester.
- ⁴ **Karamzin, Nikolai** (1766–1826) – vene kirjanik ja ajaloolane, vene kirjandusliku sentimentalismi rajajaid.
- ⁵ **Žukovski, Vassili** (1783 - 1852) – väljapaistev lüürik vene kirjanduses, romantismi tähtsamaid esindajaid, tõlkija. Oli keiser Aleksander II kasvataja.
- ⁶ **Goethe, Johann Wolfgang von** (1749 – 1832) saksa kirjanik, filosoof ja looduseuurija.
- ⁷ **Knorre, Ernst Christoph Friedrich** (1750–1810) - Tartu ülikooli esimene astronoom-vaatleja (1802).
- ⁸ **Oeser, Adam Friedrich** (1717 – 1799) - saksa maali ja graafik.
- ⁹ **August II Tugev** (1670 – 1733) - saksi kuurvürst, Poola kuningas 1697–1706 ja 1709–1733. Arendas suurejoonelist ehitustegevust Dresdenis (Zwinger jt.), harrastas toretsevat õukonnaelu.
- ¹⁰ **Winckelmann, Johann Jochaim** (1717 – 1768) saksa kunstiteadlane. Seadis ideaaliks kreeka klassikalise ideaali ja oma kirjutistega aitas kaasa klassitsismi läbimurdele Saksamaal jm.
- ¹¹ **Graff, Anton** (1736 – 1813) maalikunstnik, miniaturist ja graafik. Dresdeni maalikoolkonna juhtivaid figure.
- ¹² **Krause, Johann Wilhelm** (1757–1828) - saksa päritolu arhitekt ja kunstnik. Oli 1803–1828 Tartu ülikooli põllumajanduse, tehnoloogia ja tsiviilehituse professor.
- ¹³ **Evers, Johann Philipp Gustav** (1779–1830) - saksa päritoluga vene ajaloolane. Peterburi TA auliige 1826. Peamine uurimisala Vene riigi ja õiguse ajalugu. 1810 – 1830 Tartu ülikooli professor ja 1818–1830 rektor.
- ¹⁴ **Sayn-Wittgenstein, Ludwig Adolf Peter von** (1769–1843) - saksa päritoluga vene kindral-feldmarssal. Oli lühikest aega 1813 ja 1828/1829 vene armee ülemjuhataja.
- ¹⁵ **Barclay de Tolly, Michael Andreas**, (1761–1818) - vürst, vene väejuht ja kindral-feldmarssal, põlvnes šoti päritolu balti aadli perekonnast. Oli vene armee ülemjuhataja, hiljem vene-preisi armee ülemjuhataja 1813–1814 sõja ajal.
- ¹⁶ **Demuth-Malinovski, Vassili** (1779 – 1846) - vene skulptor, klassitsist. Peterburi KA akadeemik.
- ¹⁷ **Senff, Karl Julius** (1804–1832) - saksa päritolu kunstnik-graafik, K. A. Senffi poeg ja õpilane.
- ¹⁸ **Faehlmann, Friedrich Robert** (1798–1850) - eesti kirjanik ja arst. Oli eesti eepose mõtte algataja.
- ¹⁹ **Hagen, August Matthias**. Die Autobiographie. TKM TA.
- ²⁰ Samas, lk. 11.
- ²¹ Samas, lk. 11.
- ²² **Hagen, Alexander Peter** (1827 - ?) baltisaksa maali ja portretist. A. M. Hageni poeg, suri väljarännanuna Perusse, surmaaeg teadmata.
- ²³ **Wilfried Göpel**, Deutsche Maler in Reval und Dorpat. Rembrandt-Verlag. Berlin. Lk 249.
- ²⁴ **August Matthias Hagen**. Reisetagebuch 1820-1821. Heft I-III. Käsikiri. Eravaldis.
- ²⁵ Inland. 1851. 6. Lk 102.
- ²⁶ **Voldemar Vaga**. Kunst Tartus XIX sajandil. Kirjastus "Kunst". Tallinn, 1971. Lk 47.

- ²⁷ Samas.
- ²⁸ Ervin Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. aastani. // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 7. Stockholm, 1991. Lk 58.
- ²⁹ Natsareenlased – saksa kunstnike rühm, kes pärast 1809 Viinis asutatud Luuka vennaskonna lõhkumist koondus 1810 Rooma. Vastukaaluks neoklassitsismi antiigiarmastusele võtsid natsareenlased eeskuju 15. ja 16. sajandi itaalia ning 16. sajandi saksa kunstist.
- ³⁰ Voldemar Vaga. Kunst Tartus XIX sajandil. Kirjastus “Kunst”. Tallinn, 1971. Lk 31.
- ³¹ vt Epp Preem. Tartu muuseumide vaategraafika Tartu ajaloo allikana. Tartu Linnamuuseumi aastaraamat II. Tartu, 1996. Lk 33-34.
- ³² Armin Tuulse. Tartu kunstikeskusena möödunud sajandil. // Tulimuld. 1959. Lk 12.
- ³³ vt Epp Preem. Julie Hagen-Schwarz (1824-1902). Tartu Linnamuuseumi aastaraamat VI. Tartu, 2000. Lk 43-56.
- ³⁴ Villebois, Franz Karl Theodor von (1836–1890) - Liivimaalt pärit skulptor.
- ³⁵ Gonne, Christian Friedrich (1813–1906) - saksa ajaloomaalija.
- ³⁶ Bernhardt, Joseph (1805–1885) - saksa maalikunstnik ja portretist.
- ³⁷ Rugendas, Moritz (1802–1858) - saksa maalikunstnik, graafik ja joonistaja.
- ³⁸ Riedel, Johann Friedrich (1799–1883) - saksa maalikunstnik ja portretist, üks saksa salongiromantismi tuntumaid esindajaid.
- ³⁹ Schwarz, Ludwig (1822–1894) - Tartu ülikooli astronoomia ja matemaatika professor, Tartu ülikooli tähetorni direktor.
- ⁴⁰ Kügelgen, Sally von (1860–1924) - baltisaksa portreemaalija.
- ⁴¹ Seitz, Otto (1846–1912) - saksa maalija, Müncheni Akadeemia õppejõud.
- ⁴² Gebhardt, Eduard Karl Franz von (1838–1925) - baltisaksa päritolu maalikunstnik. Oli Düsseldorfi Kunstide Akadeemia õppejõud.
- ⁴³ Bai(t)sch, Hermann (1846–1894) - saksa silmapaistev vabaõhumaalija ja graafik.
- ⁴⁴ Voldemar Vaga. Kunst Tartus XIX sajandil. Kirjastus “Kunst”. Tallinn, 1971. Lk 73.
- ⁴⁵ Ervin Pütsep. Kunstielu Eestimaal I. Kuni 1920. // Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia 7. Stockholm, 1991. Lk 153.
- ⁴⁶ Kügelgen, Konstantin von (1810 – 1880) - maalija ja joonistaja. A-st 1856 Tartu kubermangugümnaasiumi joonistusõpetaja. Sally von Kügelgeni isa.
- ⁴⁷ Dücker, Eugen Gustav (1841 – 1916) maalikunstnik, skulptor ja maastikumaalija. Düsseldorfi Kunstide Akadeemia õppejõud. Soosis õppejõuna realistlikku detailitruud looduskujutust, mistõttu seal viljeldud hilisromantiline maastikumaal taandus.

O. Hoffmann. Tartu turg. Õli, lõuend. EKM

H. von Schrenk. Emajõgi. Õli, lõuend. TKM

R. Moeller.
Bretagne'i kalurid.
Õli, lõuend. EKM

E. Fr. von Liphart.
Kunstniku perekond.
Õli, lõuend. EKM

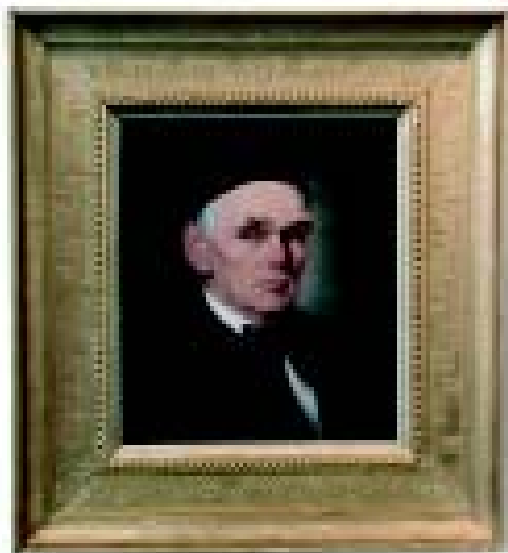

R. von zur Mühlen.
Daami portree.
Õli, papp. EKM

Maalijaid 19. sajandi Tartust

L. Maydell.
Autoportree.
Õli, lõuend. EKM

W. Krüger.
Autoportree. 1876.
Õli, papp. EKM